ANADOLU'NUN BİNLERCE YILLIK SESİ

BAĞLAMA

ULAŞ ÖZDEMİR

“Müzik Eleştirmeni”

Müzik eleştirmeni Ulaş ÖZDEMİR’in kaleme aldığı bu yazı “Skylife Dergisi’nin Aralık-1997 sayısında yayımlanmıştır. Bağlamanın işlevi ve gelişimi açısından çok önemli gördüğümüz için bu yazıyı dergimizde yeniden yayınlıyoruz.

Anadolu halk müziğini tek bir enstrümanla anlatacak olsak aklımıza ilk olarak bağlama gelirdi herhalde. Anadolu'da bağlama girmemiş yöre ve ev yoktur.

Bağlamanın atası, Dede Korkut hikâyelerinde adı çok sık geçen kopuzdur. Yaklaşık 2000 yıllık bir geçmişi olan ve birden çok telli saz türünü kapsayan kopuz, Orta Asya'daki Türk boyları tarafından kullanılmış, ilk zamanlar o bölgenin "gezginci ozanları" aracılığıyla Anadolu'ya gelmiştir. Bölgede yaşayan Şamanist Türkler, kopuzu kutsal kabul etmiş, çalmasını bilmeyeni kendilerinden saymamıştır. Hatta savaşlarda belinde kopuz olan savaşçıya düşmanın el sürmediği söylenirmiş.

Kopuz, bağlamadan farklı olarak teknesi deriyle kaplı, perdesiz, iki veya üç telli, telleri at kılı, koyun, kurt bağırsağından yapılmış kirişlerden oluşan bir enstrümandır. Çalınış şekli, bugün bağlamada da kullanılan, tezene yerine parmakla vurarak çalma şekli olan "şelpe", "pençe" gibidir.

10. yüzyıldan sonra Türk boylarının Anadolu'ya yerleşmesiyle, kopuzdan türeyen ve yakın zamana kadar kimi yörelerde rastlanan iki telli "Türkmen dütarları" çalınmaya başlanır. Tarihçi Hammer'e göre 15. Yüzyılda, uzun saplı bir kopuz türü olan "kolca kopuz" a ilk kez madenî tel Anadolu'da takılır. Böylece kopuzdan bağlamaya geçiş enstrümanı olan "çöğür"ün ilk adımı atılmıştır. Evliya ,elebi'ye göre, çöğür ilk kez Kütahya'da yapılır. Kopuzun deri olan göğsü madensel telin basıncını karşılayabilmek için ahşaba dönüştürülmüş, sapı uzatılmış ve perde takılmıştır. Beş kıl telli çöğür, madensel telli (üçerden dört gruplu on iki telli) büyük gövdeli, uzun saplı bir çalgıya dönüşmüştür. Günümüzde çöğür, orta boy bağlamadan küçük bir sazdır.

Tüm bunlar olurken, beş telli kopuzun da, Mevlâna Celâleddin-i Rumi tarafından "altı telli şeştar" (şeşhane) haline getirildiği sanılmaktadır. "Şeştar" sözcüğü, Yunus Emre'nin şiirlerinde de geçer. Evliya ,elebi'ye göre kopuz, şeşhanenin yavrusudur

Bağlama adına, ilk olarak 18. Yüzyıl metinlerinde rastlanıyor. Bu dönemde Anadolu'ya gelen Jean Benjamin de Laborde, seyahatnamesinde, "Bağlama yahut tamburanın biçimi tıpkı çöğürünkü gibi, ama ondan daha küçüktür..." der. Bu

rada adı geçen enstrüman, bağlama ailesinin en küçük elemanı olan cura da olabilir. Kopuzun Anadolu'da geçirdiği evrimlerden ve sapına perde bağlanmasından sonra ortaya çıkan bağlama, Türkmenler tarafından tıpkı kopuz gibi kundan sonda ortaya çıkan bağlama, Türkmenler

tarafından tıpkı kopuz gibi kutsal bir enstrüman sayılıyor. Nitekim, Alevî ve Bektaşîler'in dinsel törenleri olan "Cem", bağlamanın öpülüp başa koyulmasıyla başlar ve tüm tören boyunca deyişler bağlamayla çalınır. Alevî ve Bektaşî dedeleri de bir nevi "gezginci ozan" sayılabilirler. Bu dedeler, küçük oluşu ve rahat taşınabilirliği nedeniyle yanlarında daha ziyade cura taşımışlardır. Cura, Dr. Covel'in sayahatnamesinde, "sokaklarda herkesin rastgele tıngırdattığı, üç madenî telli, küçük değersiz bir sazdır" sözleriyle geçer. Jean Thevenot ise, curayı, Türkler'in birçok bağlama çeşidi içinde en yaygın kullandıkları enstrüman olarak göstermiştir.

Anadolu'da kullanılan bağlama türlerinden biri "Divan"dır. Divan, bağlama ailesinin tekne büyüklüğü ve sap uzunluğu bakımından en büyük sazıdır. Genelde sade ve süslümesiz çalınır. Pes sesleri karşılaması için kullanılır. Üç sıra, yedi tellidir.

Diğer bir bağlama türü "Tambura" adıyla bilinir. İki telli Kazak, Kırgız çalgısı olan "Dombra"nın bugünkü halidir. Kısa saplı bağlama ile aynı büyüklükte tekneye sahiptir. Uzun saplı bağlama gibi çalınır. Tambura da, tıpkı Divan gibi üç sıra, yedi tellidir.

Bir başka tür olan kısa saplı bağlama, Alevî-Bektaşîler'in kutsal saydığı, uzun saplısıyla birlikte Anadolu'da en çok bilinen bağlama türüdür. Uzun saplı bağlama, halk arasında "Bozuk" adıyla da bilinir. Yapısal olarak kısa saplıya benzese de, uzun saplı olduğundan perde sayısı daha fazladır. Gerek uzun saplı, gerekse kısa saplı bağlamalar, üç sıra yedi tellidir.

Bağlama ailesinin en küçük sazı "Cura"dır. Teknesi küçük, sapı oldukça kısadır. Uzun ve kısa saplı bağlamalar gibi kullanılır. Üç sıra, altı tellidir.

Yukarıda saydıklarımız dışında bugün unutulmaya yüz tutmuş pekçok yöresel bağlama türü vardır. Teke yöresinin ünlü saz ustası Ramazan Güngör'ün çaldığı üç telli bağlama ile Aşık Nesimi Çimen'in çaldığı iki telli cura bunlardan en tanınmışlarıdır. Günümüzde yayınlanan kimi albümlerde bu sazlar "renk" olarak kullanılmaktadır.

Bağlamalar, Anadolu'nun her yöresinde farklı sitemlerde akortlanır. Çalınacak türkünün yapısı, tezene vuruşları, akort sistemini etkiler.

Bağlama, tezene ile çalınabildiği gibi daha önce de belirttiğimiz tezenesiz, yani parmaklarla vurarak çalma şekli olan "şelpe" tavırları vardır. Örneğin Ege'deki tahtacılarda bağlamanın göğsüne sert vurulurken, Doğu'daki Aleviler'de daha yumuşakları çalınır. 1960'ların sonuna doğru bağlamanın sesini müzik yapılan mekânlarda daha çok duyurmak ve rock müziğinde de kullanabilmek için elektro bağlamalar yapılmaya başlandı. Elktro bağlamalar, bağlamanın yapısal özellikleri korunarak, içine yerleştirilen elktro gitar manyetikleriyle üretildi. Günümüzde, bağlamanın standart ölçüleri için hâlâ çalışılmaktadır. Teknesinin hangi ağaçtan, kapağının ne kadar incelikte, sapının ne kadar uzunlukta olacağı tartışmaları süredursun, genel bir bağlama yapısı yavaş yavaş ortaya çıkmış görünüyor. Eskiden kullanılan, ancak günümüzde pek bulunmayan dut ağacından oyma tekneler yerine, dilim dilim yapıştırılmış ardıç; göğüs kapağı için kelebek ağacı kullanılıyor. Bağlamanın tekne büyüklüğü ve sap uzunluğu alıcının istediği karar sesine göre belirleniyor.